

Butanayev Viktor Yakovleviç, *Etniçeskaya kul'tura hakasov (Hakasların Etnik Kültürü)*, N.F. Katanov adına Hakas Devlet Üniversitesi Basım Evi, Abakan 1998. 317 s., 9 Tablo.

Бутанаев В. Я. *Этническая культура хакасов*. Издательство Хакаского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. Абакан 1998.

Asıl olarak Hakas Cumhuriyetinde yaşayan Hakaslar, ya da halkın kendi adlandırmasına göre "Tadarlar" 1989 yılında yapılan sayımlara göre 80 300 kişidir. Bunun 63000'i Hakasya'da (genel nüfusun % 80'i), 2300'ü Tuva'da 6500'ü Krasnoyarsk Krayında yaşamaktadır. Hakaslar, çeşitli dönemlerde bazı boyların diğer boylar içinde erimesiyle, 20. yüz yıl başından bu yana temel olarak 4 grup hâlinde ele alınmaya başlamışlardır: Kaç, Sagay, Kızıl, Şorlar. Bunların dışında daha geçen yüz yılda Sagaylar içinde eriyen Beltirler ile daha çok Kaçlar, kısmen de Sagaylar içinde erimiş olan Koyballar da sayılabilir. Hakaslar kan bağına dayanan ve erkek tarafına göre belirlenen 'cöök-sö:k (kemik)' denilen soylara ayrılmaktadırlar. Söök'lerin sayısı 150'den fazladır.

Hakas etnografyası ile ilgili çalışmalar, 18. yüzyıl başından itibaren D.G. Messerschmidt, G. F. Miller, İ.G. Gmelin, İ. E. Fischer, Y. İ. Lindenau, F. İ. Strahlenberg, P.S. Pallas, İ.G. Georgi gibi bilim adamlarının, bu bölge halklarının tarihini, kültürünü, etnografyasını ve dilini araştırma amacıyla bu bölgeye yaptıkları gezilerle başlamıştır ve bugün de devam etmektedir. Tarihçiler, etnograflar, arkeologlar, Türkologlar tarafından yapılan bu çalışmalar Hakas halk kültürünün araştırılmasında büyük gelişmelerin kaydedilmesine yardım etmiş ve bugünkü modern Hakas Etnografya çalışmalarının da temelini atmıştır. Bugün _tnolog, Arkeolog, Tarihçi; N.F. Katanov Adına Hakas Devlet Üniversitesi bünyesindeki Etnografya Laboratuvarının yöneticisi, *Хоорай аттары-Личные имена хакасов* (Hakasların özel isimleri), *Топонимический Словарь Хакаско-Минусинского края* (Hakas-Minusin Bölgesinin Toponomik Sözlüğü), *Материалы по истории Хакасии 17-начало 18 вв.* (Hakasların 17 yüzyıldan 18. yüzyıl başına kadar olan tarihî üzerine materyaller), *Народная медицина Хакаско-Минусинского края* (Hakas-Minusin Bölgesinin Halk Hekimliği), *Традиционная культура и быт Хакасов* (Hakasların Geleneksel Kültür ve Yaşantısı), *Хакаско-русский историко-этнографический словарь* (Hakasça-Rusça tarihî-Etnografik Sözlük) gibi daha pek çok monografi ve makalenin yazarı olan Dr. Butanayev Viktor Yakovleviç çağdaş Hakas Etnografyası ile ilgili çalışmaları sürdürmektedir.

Yazarın 1998 yılında yayımlanan *Этническая культура хакасов* (Hakasların Etnik Kültürü) çalışması, temel olarak yazarın kendisinin 30 yıl boyunca yapmış olduğu alan

araştırmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. Böylece bu eserde, 18. yüzyıldan bu yana yapılan çalışmalarla elde edilen verilerle, halkın belleğinde bulunan ve onun diline, yaşantısına ve onomastiğine yansıyan bilgiler, etnik kültürün geleneksel elementleri birleştirilmiştir.

Yazar, kültürün taşıyıcısı olan halkın içinde devamlı yaşayarak, özellikle yaşlı kuşağın temsilcileri başta olmak üzere geniş bir insan topluluğuyla ilişki kurma imkânı elde etmiş, soruşturma yöntemiyle bu muazzam malzemeyi toplamıştır. 1972-1982 yılları arasında, 10 yıl boyunca hemen hemen her ay belirlediği bölgelere giderek alan çalışması yapmıştır. Yüzlerce köyü gezmek suretiyle nadir bulunur nitelikte bir malzemeyi elde etmiştir. Bu arada yaklaşık 10 bin kadar geleneksel yaşamda kullanılan tarihî-etnografik terimi ortaya çıkarmıştır. Yazar bu malzemeyi de *Хакасско-русский историко-этнографический словарь* (Tarihî-Etnografik Sözlük)'da (Abakan, 1999) değerlendirmiştir.

“Hakasların Etnik Kültürü” adını taşıyan ve Hakasların tarihî-kültürel mirasını araştırmaya yönelik eser, Giriş (s.3-24)dışında dört bölümden oluşuyor:

I. Hakas Etnosunun Şekillenmesi tarihî (25-64)

1. Rusya İmparatorluğuna bağlanmasına kadar ve bağlanmasından sonra “Kırgız toprağı” (s. 25-46)

2. Hakas etnik birleşiminin şekillenmesi (s.26-47).

3. Hakasların tarihî geçmişi ve onların diline yansımaları (s. 48-64)

II. Maddî kültür ve onun tarihî kökenleri (s. 79-129)

1. Yerleşim, ulaşım ve konaklama (s. 79-99)

2. Millî elbise ve süslemeler (s.100-128)

3. Geleneksel yemekler (s.128-156)

III. Ailevî -yaşamsal törenlerin temelleri (157-225)

1. Çocukların doğumu ve yetiştirilmesi (s. 127-156)

2. Evlenmeyle ilgili törenler (s. 157-197)

3. Defin ve anma törenleri (s. 198-225)

IV. Manevî kültürün kaynakları (s. 225-318)

1. Hakas takvimi ve bayramları (s.225-238)

2. Halk hekimliği ve veterinerlik (s. 239-258)

3. Folklor mirası (s. 259-284)

Bu bölümleri “Sonuç” (s. 285-290), “Notlar” (s. 291-317) izliyor. Eserin sonunda “19. yüz yılda Hakasların nüfus hareketleri tablosu”, “Hakasların soy-boy birlikleri tablosu”, “Hakas diyalekt ve ağızlarının söz varlığı açısından ayrılmasına örnekler tablosu”, “Sayan-Altay Türklerinin dillerindeki leksik uygunluklar tablosu”, “Hakas-Yakut leksik uygunluklar tablosu”, “Hakas-Kırgız leksik uygunluklar tablosu”, “Hakas-Moğol uygunlukları tablosu”, “Hakas ay adlarının tablosu” bulunuyor.

Eserin “Giriş” kısmında öncelikle Hakasların nüfusu ve Hakas boyları hakkındaki genel bilgilerden sonra Hakasların antropolojik özellikleri üzerinde duruluyor, daha sonra 18. yüzyıldan bu yana yapılan bu alandaki etnografya çalışmaları ve bu eserin kaynaklarını açıklayan bölümlerle giriş kısmı tamamlanıyor.

‘Hakas etnosunun oluşumu tarihî’ başlığını taşıyan ilk bölümde, Hakasların tarihî ile ilgili çok ilgi çekici bilgiler veriliyor. Önce toponimlere dayanarak eski Yenisey Kırgızları ile bugünkü Hakaslar arasındaki ilişki ortaya konuluyor. Meselâ, Abakan ile İyus steplerine “*Хырғыс чазы-Хиргис çazi*” = “Kırgız yazısı” denilmesi, Orta Çulım boyunca uzanan Bergayevo köyündeki “*Хырғыс көлі - Хиргис көлі*” = “Kırgız gölü”, Tom boyunca Usa ırmağı vadisindeki bataklıkların “*Хырғыс көдрези - Хиргис көдрези*” = “Kırgız bataklığı” olarak adlandırılması vs. Daha sonra yazar, çeşitli çağlara ait Çin yıllıklarında verilen bilgiler karşılaştırılarak Çin kaynaklarında tasvir edilen *Hyagas* ülkesinin toprakları ile diğer Çin kaynaklarındaki Kırgız (*Tszilitszi*) topraklarının tasvirinin aynı bölgeyi işaret ettiğine dikkat çekiliyor.

Kırgız topraklarının Moğol istilasından sonraki akıbeti ise şöyle: 13. yüzyılda Moğol istilâsından sonra Kırgız Devleti Moğol İmparatorluğuna dahil ediliyor ve bundan sonra halk kültürünün önemli bazı unsurları, runik yazı sistemi vb. unutuluyor. 1368’de Yuan İmparatorluğunun saldırısından sonra Kırgız toprakları 14. yüz yıl sonunda Oyratların hâkimiyetine giriyor. 1399’da ise hakimiyet Kırgız hanedanına geçiyor. 15-16. yüz yıllarda Kırgızların himayesinde ‘*Xongor*’ ya da ‘*Xongoray*’ etnopolitik birliği oluşuyor.

‘*Xongoray*’ devletindeki sosyal yapılanma şöyle idi: Soya dayanan ayırım yanında sosyal sınıf ayrımlaşması da söz konusu idi. Yönetici sınıfın temsilcileri ‘*çayzanlar*’dı, ‘*xaraçılar*’ ise alt sınıfı oluşturuyorlardı. Hongoray devletinin nüfusu ‘*xasxa söök* (beyaz kemik)’lere ayrılıyordu. Kırgızların da mensup olduğu elit tabaka ise ‘*pora söök* (gri kemik)’lere ayrılıyordu. Memurlar Moğollardaki gibi ‘*tüzümer*’ unvanını, hukukçular sınıfını temsil edenler ise ‘*yarguçı*’ unvanını taşıyorlardı. Hükümdarın emirlerinin yerine getirilmesi ve vergilerin toplanması işiyle ‘*çazool*’lar uğraşıyorlardı. Her bir *çazool* yaklaşık 40 çadırdan sorumlu idi.

Kırgız toprakları ya da Hongoray'ın politik teşkilâtı 4 *ulus*'tan oluşuyordu. *Altınsar* (Kuzey~Aşağı), *İsar* (İç), *Altır* (Güney~ Yukarı), *Tuba* ulusu. Altınsar ulusunu Kızıl, Şuy, Açın, Tumat boyları oluşturuyordu. İsar ulusunun asıl nüfusunu Kereit ve Izırlar oluşturuyordu. Altır ulusuna Sagay, Beltir, Taban, Sayan, İrgit, Çıstar boyları dahildi. Tuba ulusunda yönetici boy Tuba idi. Diğer büyük bir boy ise Mator (~Modar)lardı.

1667 yılında Cungarlar Senge Tayşi yönetiminde Hongoray topraklarına baskın yaparak Güney Sibiry'a da kendi hâkimiyetlerini kurarlar. Böylece Hongoray nüfusu Cungar hanlarına *alban* denilen vergileri ödemek ve askeri yardımda bulunmakla yükümlü olurlar.

1703 yılında Cungar hanı Tsevan Rabdan Hongoray ulusları üzerindeki askerî-politik gücünden yararlanarak Hakas nüfusunun büyük bir kısmını kendine katar. Bu Kırgızlar İrtiş gerisinde Emel ırmağı boyunca yerleştirilirler. Ancak zamanla gizlice vatanlarına dönerler. Bunların bir kısmı yurtlarına dönemeyerek Teleüt, Altay, Uryanhay, Derbet, Mingat, Hoton gibi başka Sayan-Altay halkları arasında erimişlerdir. 1756'da Cungar Hanlarının Çin ile mücadelesi sırasında dört çayzan yönetimindeki Kırgızlar ana vatanlarına yollanırlar. Ancak yolda yakalanırlar ve bütün erkekler öldürülür. Bu Kırgızların kalıntıları 1757 yılında Çin yönetimince Mançurya'ya Fuyuy bölgesine yerleştirilmişler ve *Fuyuy Kırgızları* olarak sayılmışlardır.

1703 yılında ise yine yukarıdaki hâdiselerle bağlantılı olarak Kırgızların bir kısmı Sayanların gerisine yerleşirler. Yine bir kısım Kırgızlar 18. yüzyıl başında Tuva'ya göçerek Tuvalar arasında Kırgız soyunu oluştururlar. Bunlardan bir kısım Cungarlardan saklanarak Doğu Sayanların gerisine yerleşir ve kendilerini İrkutsk Buryatlarının içinde bulurlar.

1758'de bir kısım Cungar kalıntıları ile bazı Hongoray sakinleri Volgaya ulaşırlar.

Cungarya topraklarında kalan Kırgızlar daha sonra *Kalmak Kırgızlar* olarak adlandırılmaya başlanmışlardır.

Nüfusu Volgadan Mançurya'ya kadar dağılmış durumda olan Kırgız topraklarında 1707'de I. Petro'nun emri üzerine Abakan kalesi kurulur. 31 Ağustos 1708'de Çin, Abakan Kalesinin kurulmasına karşı çıkarak yıkılmasını ister. Bu arada Moğol Hanı Gun Bubei Hongoray halkı üzerinde hak iddia eder ve bunun üzerine bir kısım soylar Moğol baskısına dayanamayarak Tuva'ya göç ederler.

1716'da yine I. Petro'nun emri ile Sayan Kalesi kurulur.

20 Ağustos 1727'de, Rusya ile Çin arasında varılan anlaşmaya göre Sayanların kuzey tarafında kalan bütün nüfus ve toprak Ruslara, güneyindekiler ise Çin İmparatorlu-

ğuna ait sayılır. Kahta'dan Abakan'a kadar olan kesim ise Cungar hâkimiyetindedir. Cungar Hanlığının yok olmasından sonra Cungarya'ya sürülen Kırgızlar dönmeye başlarlar.

Hakasya topraklarının Rusya'ya dahil edilmesinden sonra, bu topraklar Kuznetsk, Tomsk ve Krasnoyarsk bölgelerine (уезд) ayrılmıştır. 1727'den başlayarak Hakas-Minusinsk bölgesine Rus nüfus yerleştirilmeye başlanır. 1822 yılında M. M. Speranskiy reformlarına uygun olarak Hakasya Yenisey Vilâyeti (губерния)'ne dahil edilmiş ve Hakas soyları 4 bozkır mahkemesi (степная дума) altında birleştirilmişlerdir: Kızıl, Kaç, Koybal ve Sagay Bozkır Mahkemeleri. 19. yüzyılda Hakaslar kendilerini daha önce Rusya İmparatorluğuna vergi ödeyen bütün Türk soylu halklar için kullanılan 'Tadar' etnonimiyle adlandırmaya başlamışlardır.

Hakas tarihî ile ilgili bu kısımdan sonra, bütün Hakas soy-boy birliklerinin analizi yapılarak ve boylara dahil olan soylar (söök), onların geçmişi üzerinde durularak Hakas halkının etnik temeli aydınlatılmaya çalışılıyor.

Birinci bölümün sonunda Hakasların tarihînin ve etnik kökeninin dile yansımaları inceleniyor. Sayan-Altay bölgesinde yaşayan Türk dilli halkların tarih ve kültür bakımından tek bir grup oluşturduğuna dikkat çeken Butanayev, kültürün çeşitli alanlarına ait söz varlığını karşılaştırıyor. Bu arada, aslında Güneyden bugünkü topraklarına göç ettikleri kabul edilen Saha Türkleri ile Hakas bağlantısı da çeşitli örneklerle ortaya konuyor. Meselâ, Sahalarda 'haziran' anlamındaki «бэс ыйа=bäs ıya» yani çam odunu hazırlama zamanı ile Hakaslarda 'mayıs' anlamındaki «nuc айы=pis ayı», yani *kandık* (yenilir bir bitki) toplama zamanı uygunluğu gibi. Hakasya'da genellikle yaz başında kadın ve çocuklar bu bitkinin köklerini toplamaya çıkıyorlar. Kuzeyde ise *kandık*'ın toplanması, çam odunun hazırlanmasıyla uygunlaşıyor.

Butanayev, Kırgız Türkçesi ve Sibirya Tatarlarının diliyle olan uygunluklara da dikkat çekerek bitki isimleri, maddî kültür unsurlarının isimlerini vb. karşılaştırıyor. Bunun dışında Hakas-Ket, Hakas-Samoyed leksik paralelliklerine de dikkat çekiyor. Tabiat ve tabiat olayları ile ilgili kelimeler, bitki adları, hayvan adları, avcılık ve balıkçılıkla ilgili terimleri karşılaştırarak paralellikleri ortaya koyuyor. Yine 18-19. yüzyıllarda, Hakasya'ya ticaret amacıyla gelen Buharalı tüccarlar, Sibirya ve Kazan Tatarları aracılığıyla giren ve daha çok sosyal-ekonomik ve dinî terminoloji alanındaki Arap ve Fars dillerinden alıntı kelimelere dikkat çekiliyor. Butanayev, bu bölümün sonunda Hakasların atalarının, Altay, Tuva, Yakut ve Kırgızlarla tek bir tarihî köke gittikleri, çok erken tarihî dönemlerde Yenisey Kırgızları içinde Ket-Samoyed halklarının asimile oldukları, Hakasla-

rın dilindeki ağızların ise, Ortaçağda Hakas topraklarının dört ulusa ayrıldığı dönemde ortaya çıktığı sonuçlarına varıyor.

‘Maddî Kültür ve Onun Tarihî Kökeni’ adını taşıyan ikinci bölümde Hakasların geleneksel yaşayış şekli ortaya konuyor. Yaylak-kışlak hayatı, ata biniş ve kullanım şekli, atın aksesuarları, metal işleme tarzı, avcılık, şehir hayatı, evin inşaatı, çadır kurma, ev eşyaları, millî giysi ve süslemeler bütün ayrıntılarıyla tasvir edilerek zaman zaman komşu bölge halkları ile karşılaştırılıyor. Daha sonra Hakas yiyecek ve içecekleri, bunların elde edilişi, ikramı vb. tarif ediliyor.

“Ailevî -yaşamsal törenlerin temelleri” başlığını taşıyan üçüncü bölümün ilk kısmında gebelikten başlayarak doğum, göbek bağının kesilmesi, ad verilmesi, bebeğin geçirdiği çeşitli evreler, eğitimi gibi konular, inanışlar ve törenler ayrıntılı olarak ele alınıyor. Meselâ, gebe kadının ip veya urgan üzerinden atlaması yasaktır. Bunun sebebi göbek bağının çocuğun boynuna dolanmasına sebep olacağı inancıdır. Yine gebe kadın ayakkabısına yağ sürmemelidir. Yoksa bebekte siyah benler oluşur. Sibiryalı halklarının pek çoğunda olduğu gibi gebe kadının köpeği tekmelemesi uygun değildir. Aksi takdirde bebek, sırtının aşağı kısmında bir morlukla doğar. Bunun gibi daha pek çok ilginç inanış bu bölümde sıralanmıştır. Hakaslarda kadın, yatakta değil, dizlerinin üzerinde doğurur. Doğuma yardımcı olmak üzere ‘ineyci’ çağrılır. Doğumdan sonra bebek, ilerde sıcak günlerde susuzluk hissetmemesi için tuzlu su ve sütte yıkanır. Bebeğin vücudunun güçlü olması için her yıkamadan sonra bebeğin vücuduna kaymak sürülür.

Bebeğin doğumundan üç gün sonra düşen göbek bağı için “кин тойы- kin toyı” yapılır. Bebeğin beşiğinin hazırlanmasından sonra, bebeğin beşiğine yerleştirilmesi bayramı - “nuzik тойы- pizik toyı”, bebek ve annenin tam olarak sağlığına kavuşmasından sonra- bu genellikle üçüncü ayı bulur- “pala тойы- pala toyı” yapılır. Bebeğin ilk dişlerinin çıkmasıyla “mic тойы- ðis toyı” yapılır. Bebek bir yaşını doldurana kadar saçları kesilmez. İlk saç kesileceği zaman “kicnik тойы- kispik toyı” yapılır. Bebek ilk adımını attığında ipten yapılmış olan kösteğin kesim töreni yapılır. Bunların dışında bebeğin doğumundan sonra her ay yeni ayın yedinci gününde “Ымай тойы- Imay toyı” yapılır.

Çocuğun yetiştirilmesinde de uyulması gereken pek çok kurallar ve yasaklar vardır ki, bunlar Hakas millî karakterinin oluşumunun da temellerini teşkil etmişlerdir. Kendini tutabilme, içine kapanıklık, yaşlılara saygı, hassaslık, tabiat sevgisi, ahlaki temizlik vb.

Üçüncü bölümün ikinci kısmında evlilik ile ilgili gelenekler açıklanıyor. Hakaslarda, aynı soya mensup kişiler kardeş sayıldıkları için bu kişilerin birbiriyle evlenmesine izin verilmemiştir. Bu yasanın çiğnenmesi sürülme, bazen de ölüm ile cezalandırılmıştır. Ha-

kaslarda ailenin reisi erkekti. Baba evlenen oğulları için kendi evinin kuzey tarafında yeni evler inşa etmekle yükümlüydü. İkizler hariç, iki erkek kardeş aynı yıl evlenemezdi. Genellikle evlenene kadar gelin ve damat birbirlerini görmüyorlardı.

Sagay ve Kızıllarda gelinin eve getirilmesinden sonra ya saç örme töreni - “*cac moÿsas toy*”, veya küçük düğün - “*kiÿiz moÿ- kiçig toy*”, yaklaşık bir ay sonra da büyük düğün - “*улуғ moÿ- uluğ toy*” yapılır. Kaçlarda genellikle gelinin getirilmesinden önce kız düğünü - “*хыс moÿы- хыс toy*” veya küçük düğün - “*kiÿiz moÿ- kiçig toy*” yapılır. Bu arada erkeğin evinde de ev düğünü - “*иб moÿы- ib toy*” yapılmaktadır. Gelin eve geldikten sonra, yeni evde ocağın selâmlanması töreni - “*отха пазыртханы- отха пазыртханы*” yapılır. Bunu gelinin tören yemeği “*ноча потхы-роча потхы*” ile doyurulması izler. Havanın kararmasıyla gece ziyafeti - “*хараағы уча- хараағы уча*” düzenlenir. Büyük bayramı izleyen gün ise “*иртенги уча- irtengı uça*”- sabah sofrası kurulur.

Hakaslarda kocanın ölümü durumunda dul kalan eşi, kocasının erkek kardeşi ile evlendirme geleneği de vardı. Karının ölümü durumunda ise, erkek, karısının kız kardeşi ya da genç bir akrabası ile evlenme hakkına sahipti. Dul kadın, kocasının ölümü üzerinden bir yıl geçmeden tekrar evlenemezdi.

Üçüncü bölümün son kısmında ise Hakaslarda, Hakasların yaşam ve ölümden sonrası hakkındaki tasavvurları, cenazenin defin için hazırlanması, defin yerinin seçimi, cenazenin defin yerine taşınması, defin işleminin gerçekleşmesi, mezarın yapılış şekli, ölü sahiplerinin davranış şekilleri, dul ve öksüz kalanların yapması gerekenler, defin ve anma ile ilgili daha pek çok tören ve gelenekler açıklanıyor. Ölümün insanın ruhunun bedeni terk ederek başka bir dünyaya geçişi olarak düşünüldüğü Hakaslarda, hayat kişinin ruhu ‘*тын-тин* (nefes)’ ile yakından ilgilidir. Bunun dışında her insanda hayat gücü ‘*хут-хут* (*kut*)’ bulunur. Hakaslara göre ‘*хут*’ gündüz ayak tırnaklarının altına, gece ise saçların dibine saklanır. Bu yüzden gündüz ayak tırnakları kesilmemeli, gece ise saç taranmamalıdır. Ölümünden sonra ‘*хут*’, ‘*харан-харан* (kara ruh)’ unvanını alır ve ölümün gerçekleştiği yerde kalır. Ölü ‘*кйбен-кйбен*’ denilen en iyi kıyafeti ile gömülür. Ancak ‘*көңде-көңде*’ denilen törenle bu giysi biraz kesilir. Giysi dokunulmamış hâlde ise, ölünün ölümler dünyasına kabul edilmeyeceği düşünülür. Ölüm üzerinden bir yıl geçene kadar 6 anma töreni – ‘*кйрек-кйрек*’ yapılır. Bunlardan ilki üç gün sonra, ikincisi yedi gün sonra, üçüncüsü yirmi gün, dördüncüsü kırk gün, beşincisi yüz gün, sonuncusu da bir yıl sonra gerçekleştirilir. Bütün bu törenler 20. yüzyılda büyük değişimlere uğramıştır. Bu bakımdan en tutucu Hakas boyu Kızıllardır.

‘Hakasların Manevî Kültürünün Kaynakları’ adını taşıyan son bölümün ilk kısmında

Hakas takvimi ve bayramları hakkında bilgi veriliyor. Hakaslarda 20. yüz yıl başına kadar on iki hayvanlı takvim ‘*мүче-түңче*’ kullanılmıştır. Hakaslarda kısa zaman aralıklarının hesaplanması için dakika, saat vs. yerine şu kavramlar kullanılmıştır: “*інек мүңреен-че-інек түрәнче*”, yani ineğin bir kez böğürmesi için gerekli zaman dilimi (yaklaşık bir dakika), “*хан пысханча-хан рıсханча*”, yani kan sucuğunun pişmesi için gerekli zaman dilimi (yaklaşık 10 dakika), “*чай хайнаанча-çay хаунанча*”, yani çay kaynaıncaya kadar geçmesi gereken zaman dilimi (yaklaşık yarım saat), “*пір хазан сыхханча-рір хазан sıхханча*”, yani bir kazan ayranın yapımı için gerekli zaman dilimi (yaklaşık bir buçuk saat) vs. Hakaslarda bir ay 30 günden oluşuyordu ve iki bölüme ayrılıyordu: “*ай наазы-ай нāзы* (yeni ay)” “*ай үрези-ай иргізі* (eski ay)”. Hakaslarca ay ve güneş kutsal idi. Her sabah çadırlarından çıkarak güneşin doğuşunu selâmlıyorlardı. Yeni ayın her üçüncü gününde ise, aya dua ediyorlardı. Bütün Sayan-Altay Türklerinde olduğu gibi ay ve güneşi el ile göstermek yasaktır. Hakas mitlerine göre ayda yedi başlı *Çilbigen* yaşamaktadır. Hakasların inanışına göre ‘*ай өлгені-ай өлгені* (ayın ölmesi)’ yani ay tutulması da ayı yutmak isteyen *Çilbigen* yüzündendir. Bu yüzden ay tutulduğu zaman bakır tas dövme, köpeklerin kulaklarını onları bağirtana kadar bükme, aya ateş etmek ve ‘Ay öldü!’ şeklinde bağırma suretiyle gürültü yapıyorlardı. Güneş tutulması – ‘*күн өлгені-күн өлгені*’ sırasında da aynı işlemler yapılırdı. Hakaslar ayın ve güneşin durumuna göre gelecekle ilgili tahminlerde de bulunuyorlardı. Meselâ, yeni ay doğarken yağmurun düşmemesi gelecek ayın kurak olacağına işaretli. Eğer yeni ayın dokuzuncu gününde kar ya da yağmur yağarsa, bu gelecek ayın yağmur ya da karlı geçeceğine işaretli ve bu durumda ‘ay yüzünü yıkıyor’ denirdi.

Yılın her bir döneminde yapılan işlere uygun olarak bayramlar kutlanırdı. Baharda ekin ekme zamanlarında ‘*үрен хурты- үрен хурты*’ ekin kurtlarının öldürülme bayramı kutlanıyordu. Mayıs sonu, haziran başında ise, büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin kışlak-tan yaylak’a geçiş zamanlarında ‘*тун найрам-тун payram*’ yani ‘ilk ayran bayramı’, sonbaharda ekin biçme zamanında ‘*үртүн тойы-ürtүн тойы*’ ürün bayramı, kışlak’a göçtükten sonra ‘*айран солындызы- айран solındızı*’, yani son ayran bayramı kutlanıyordu. Daha sonraki dönemlerde Ortodoks-Hristiyan bayramları da kutlanmaya başlamıştır: Hz. İsa’nın doğum günü, Paskalya vb.

Dördüncü bölümün ikinci kısmı ‘Halk hekimliği ve veterinerlik’ başlığını taşıyor. Geleneksel Hakas hayatında sağlıkla ilgili sorunlarla kamlar (*хам-хам*) ve hekimler (*имчил-имчил*) uğraşıyorlardı. Genellikle psikolojik, kişinin iç dünyası ile ilgili rahatsızlıklarda kamlara başvuru yapıyorlardı. Teşhis için genellikle ya koltuk altında kalbin yoklanması, ya hastadan alınan gümüş paranın tasın dibine atılarak suyun içinden parıltısına ba-

kılması, ya da koyunun kaburga küreği ile fala bakılması yöntemleri kullanılıyordu. Kamların tedavisi genellikle hipnotizma yöntemine dayanıyordu. Bunun dışında açlıkla tedavi, masaj, yakma gibi yöntemler de kullanılmıştır. Her türlü tedaviye tütsüleme töreni- ‘*алас-алас*’ ile başlanıyordu. Bu, bir anlamda dezenfeksiyon amacı ile ‘*урбен-ірбен*’ denen ot ya da ardiç dallarının- ‘*арчын-арчин*’ dallarının yakılarak dumanıyla bulunulan yerin temizlenmesi işlemi idi. Yanan dokuz kömürle demir küreğe konan otlarla, ayağın- dan başının üstüne kadar hasta, yatağı ve evi tütsülenir, ‘*alas, alas!*’ sözleriyle başlayan dua okunurdu. Eserde her türlü sancı, baş, diş ağrısı, romatizma, kafadaki yara-berelenme, kırıklar, iltihaplanma, deri hastalıkları, kuduz yanında, sarılık ‘*сарыҕ ағырыҕ-сарыҕ аҕырыҕ*’, trahoma ‘*сылбах-сылбах*’, soğuk algınlığı ‘*сырын-сирин*’, astım ‘*айартым-ауартым*’, anjin ‘*ніске-ніске*’, sıtma ‘*тудан-тудан*’, tifo ‘*харан аалчы-харан а́лци*’, kızamık ‘*хоочах-хөсөх*’, su çiçeği ‘*кичиг аалчы-кичиг а́лци*’, çiçek ‘*улуҕ аалчы-улуҕ а́лци*’ gibi pek çok hastalığın Hakaslarda nasıl tedavi edildiği açıklanıyor. Hayvan hastalıklarından özellikle büyükbaş hayvanların yakalandıkları çeşitli hastalıklar, burkulma, şişlikler, ishal gibi hastalıkların da tedavisi de bu kısımda verilmiştir.

“Folklor Mirası” başlığını taşıyan son kısımda Hakasların manevî dünyasının zenginliğini yansıtan kahramanlık destanları (алыптыҕ нымах- алытыҕ нымах), mit ve efsaneyi kendinde birleştiren epik bir anlatı türü olan ‘*кин-чоох-кир-сөх*’, hayır duası- ‘*алгыс-алгыс*’ ve beddua- ‘*хааргыс-хәрҕис*’, atasözü- ‘*Сөспек- сөспек*’, bilmece – ‘*тапчаң нымах- тарчаң нымах*’, şarkı ‘*сарын, ыр-сарын, и*’ gibi türler açıklanmış ve bu türler konu ve motif açısından diğer Sayan-Altay halklarının halk edebiyatı ürünleri ile karşılaştırılmıştır. Burada Hakaslarda çok yaygın olan ‘atışma’ şeklinde söylenen ve ‘*тахнах- тахпах*’ denilen tür de ele alınmıştır. Bu sadece başka bir şarkıcının çağrısına değil, dinleyicilerin düşüncelerine, duygularına ve ruh hâllerine verilen cevaptır. Таһпәһ’in ruhunun (таһнах ээзи-тахпах ээзи) kaybeden tarafın ömrünü kısaltacağına inanıldığından yarışmacılar büyük bir heyecan içinde bu ayıs’lara katılmışlardır.

‘*Хай-хай*’ denilen gırtlak şarkısı, Hakaslar dışında Altay, Tuva, Şor ve Başkurlarda da vardır. Bu gırtlakın özel bir biçimde kısılması ve ağzın biraz açılması ile söylenir. Hakaslarda haylamayı öğrenmek isteyenler büyüsel yollara başvurmuşlardır. Haycı olmak isteyen kişi enstrümanıya ayın görünmediği gecede ruhların toplanmaktan hoşlandığı düşünülen üç yol ağzına gider ve durmadan haylar. Hayın ruhu – ‘*хай ээзи-хай ээзи*’ bütün bu şartlar yerine getirildiği takdirde üçüncü gece görünmek zorundadır.

Bu son kısım ‘*чатхан-чатхан*’, ‘*хомыс-хомыс*’ ve ‘*ыых-и:х*’ gibi geleneksel müzik aletlerinin tanıtımı, diğer komşu halklarla karşılaştırılması ile sona eriyor.

Böylece, eserin tamamında aslında diyalekt farklılıkları dışında zaman zaman geleneklerin de boylara göre farklılaştığı Hakasların, kendi içlerinde ve komşu halklarla ortaklaşma dereceleri ortaya konulmaya çalışılıyor. Sonuç olarak yazar Hakasları Yenisey Kırğızlarının yarattığı bozkır kültürünün mirasçıları olarak saymış, Güney Sibirya'da etnik kültürün herhangi bir unsurunun ya da özelliğinin bir halka mal edilemeyeceğini belirtmiştir. Eserde, tarihin her döneminde ilişki kurulan milletlere bağlı olarak etnik kültürde meydana gelen değişimler de gözler önüne serilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, eserde Hakasların yaşantısına dair bilgiler, soyların kökeni, törenleri, bayramları, halk hekimliği, Şamanizm gibi üzerinde pek az şey bilinen konulara ışık tutulmaktadır.

AR.GÖR.GÜLSÜM KİLLİ